

СИСТЕМОТВОРЧІ СКЛАДОВІ МОДЕЛІ СВІТУ В ТВОРЧОСТІ І. ФРАНКА ТА В. ТЕККЕРЕЯ

І. Франко та В. Теккерей належать до найбільш монументальних, “знакових” постатей у національних літературах. Величними в їх творчому доробку стали романи “Для домашнього вогнища” та “Ярмарок марнославної”.

Роман І. Франка “Для домашнього вогнища” упродовж останніх десятиліть був об’єктом дослідження таких учених, як Б. Кир’янчук [5, с. 58], М. Кодак [6, с. 3], І. Денисюк [3, с. 12]. Вони розробили основні підходи до вивчення роману та заклали аспекти його інтерпретації.

Про твір В. Теккерей “Ярмарок марнославної” відгукувалися як вітчизняні так і зарубіжні літературознавці [2; 5; 7].

Та все ж, на нашу думку, твори письменників у компаративному аспекті є малодослідженими, зокрема необхідність сучасного прочитання творчого доробку І. Франка та В. Теккерей продиктована тим, що осмислення художньої моделі світу в творах письменників у порівняльному ключі – актуальна.

Метою статті є зіставлення спільного і відмінного в романістиці письменників, що відображали провідні тенденції життя англійського та українського суспільства ХІХ століття.

Значний внесок у розробку теорій моделі світу (картини світу) у різний час зробили Л.І. Антошкіна, А.Я. Гуревич, Д.С. Раєвський, М.С. Каган та інші дослідники [1; 4].

На їх думку, розгляд художньої моделі світу систематизує вивчення творчості кожного митця, адже вона (модель) презентує авторське світобачення, розуміння письменником ідеалу, унаочнює значущі для нього складові світу, акцентує відношення між ними. Вона є результатом суб’єктивного (авторського) його сприйняття, впорядкованого, образно оформленого й реалізованого в художньому творі. Особливості художнього втілення світу дозволяють вести мову про функціонування в художньому творі моделі-аналога і моделі-зразка [1, с. 29].

Значущими компонентами моделі світу є “людина-дійсність” (людина з її складним внутрішнім світом та природа і соціум як середовище існування людини), тип героя. Індивідуально-авторська модель світу в творчості письменника є явищем складним, подекуди синкретичним. Її природа впливає із сутності типу творчості письменника, що дозволяє вести мову про два різновиди моделі світу, які мають відповідне концептуальне підґрунтя [1, с. 75].

Таким чином, осмислення моделі світу в художньому творі дозволяє синтезовано вивчити світоглядні, філософсько-естетичні основи творчості, естетико-поетикальний аспект їх утілення, здійснити диференціацію творів (чи творчості загалом) за типом творчості, тобто узагальнити й систематизувати різні ракурси вивчення творчої спадщини митця.

Важливим у характеристиці моделі світу в прозі є ракурс презентації світу в його дії на людину, що визначається функцією героя у вираженні авторського світобачення. У зв'язку з цим виокреслюється й психологічний тип героя. Його позиція в обставинах дійсності в структурі екзистенціалістської моделі світу в творчості письменника є активно інтровертивною: увага персонажа до світу виявляється через ознаки глибокої й постійної рефлексії стосовно світу та його занурення у власні переживання. Це у свою чергу дає підстави виділити й тип творчої установки героя, оскільки він постає як співавтор митця у створенні моделі світу. Його статус у моделюванні світу вмотивований виразом його світобачення, ставленням до дійсності, і може бути спроектований як інтровертний тип творчої установки, адже світ у контексті його екзистенціалістської моделі є втіленням цілеспрямованої (свідомої) рефлексії героя, який усвідомлено наголошує особистий ракурс світобачення.

Аналіз сатиричних творів І. Франка дає можливість стверджувати, що в них автор “намагався скласти у мозаїку” суспільно-національне життя Галичини кінця ХІХ вже на початку ХХ століття [3, с.73]. Комічними об'єктами стають і питання вже давно підняті письменником (діяльність галицьких партій, сутність реалістичного мистецтва), і питання нового характеру, зокрема питання зовнішньої політики України; наявні в циклі і проблеми, які отримують нового звучання – проблема виправданості діяльності церковних служителів, проблема окреслення сутності суспільного діяча початку століття, проблема боротьби за “виживання” нації, проблема визнання героя тощо.

Сучасна В. Теккерею критика охрестила письменника “апостолом посередності” [7, с. 14]. Шарлотта Бронте писала: “Його герої неромантичні як ранок понеділка” [2, с. 8]. То ж цілком закономірно, що для Теккерея людина – це поєднання героїчного і смішного, шляхетного і низького, що людська природа безкінечно складна і що письменник, в свою чергу, повинен не спрощувати природу на потребу натовпу, але у міру сил і таланту показувати її різноманіття та всі її суперечливі прояви.

У прозі Теккерея чується свист бича, і далеко не будь-яке осміювання пороку до душі письменника. Його ідеал інший – гумористичний письменник, “веселий і добрий автор буденних проповідей” [7, с. 11].

Вважаємо, що сила соціального та морального впливу прози Теккерея та І. Франка не тільки у викритті, але у всепроникаючій іронії, що оголює фальш, порок, претензійність.

Письменник використовував грізну зброю сатири і гротеску, намагаючись виправити соціальні вади, ось чому в його творах відчувається гіркий критичний присмак. Крім того, Теккерей прагнув створити добре продуманий і зважений художній світ, критикував пафос, сентиментальність і риторику та закликав бути природними і правдивими.

У романі “Ярмарок суєти” перед читачем постають люди різних соціальних кіл – буржуа, аристократи, члени парламенту, поміщики, військові, дипломати, вчителі, гувернантки, економки, слуги. Всі вони живуть за

законами “Ярмарку”, де продається і все купується, де розмір капіталу є міркою людської честі, всім керують успіх і багатство, де “*титул і карета – іграшки більш дорогі, ніж щастя*” [9, с. 14].

Великою заслугою Теккерей було те, що хоча він і не дав широко розгорнутої картини політичних подій доби, але тонко й переконливо показав, як війна, конкуренція, конфлікти в різних сферах соціально-політичного життя безпосередньо чи в опосередкованій формі визначають життєвий шлях людей. Письменник був мудрим знавцем життя і прекрасно розумів, що хоч якою підневільною є окрема людина в світі, від неї самої залежить, буде вона порядною чи обере нечесний шлях у житті.

Головний образ, який виступає не лише в назві твору, а й пояснюється в тексті у авторських відступах – це образ Ярмарку суєти, чи Ярмарку марнославства. Незважаючи на те, що цю метафору Теккерей запозичив з англійського прозового твору XVII століття “Шлях паломника” Джона Беньяна значно вагомішою вона є у Теккерей, за яким образ ярмарку життєвої суєти, в основі своїй біблійний, втрачає абстрактно-алегоричний характер місця страждань грішної людини, й перетворюється на цілком конкретний реалістичний і дуже місткий образ світу, де панує гонитва за грошима.

Структура роману В. Теккерей відзначається майстерним переплетінням окремих людських доль, роман розгортається цікаво, напружено, його побудова природна, в ній немає нічого умовного, надуманого, холодно-конструктивного. У романі дуже багато контрастних постатей і ситуацій: Ребеки й Емілії, Емілії Седлі – Джорджа Осборна і Доббіна. Автор діє за законами зіставлення протилежностей, контрастних барв, примушуючи кожен ставати яскравішою, соковитішою.

Отже, “Ярмарок марнославності” позначений синтезом історичного та сучасного роману. Минуле, теперішнє та майбутнє є рівними для автора перед лицем гри фатуму, саме тому Теккерей іронічно зближує в романі далеке та близьке, велике та мале, героїчне та побутове.

У Франковому романі “Для домашнього огнища” композиція подібна – ускладнена, розгалужена, з використанням можливостей різних жанрових поєднань. Але якщо у творі Теккерей дія розтягнена на багато років, то події у творі Франка відбуваються протягом трьох днів і максимально насичені передусім переживаннями, сконцентровані довкола ситуації випробування. Головним є час – екстремальний, кризовий, який різко контрастує з експозицією. У романі дія відбувається взимку, тож на початку виникає додатковий контраст між затишком, теплом у домі, якому радіють герої, і холодом надворі. З розвитком дії холод дедалі більше проникає як у зовнішній простір (блукання Антона Ангаровича нічними вулицями Львова), так і у внутрішній (застиглість Анелі, розростання холоду в душі Антона).

Амплітуда простору переживання у Франка більша, ніж у Теккерей, але вихідні ситуації дуже подібні. В обох творах письменники змальовують молодих, вродлих героїнь, веселих за вдачею, щасливих чоловіків, на перший

(або швидше зовнішній) погляд усе дуже добре. Однак з самого початку в окремих репліках чи деталях автори закладають ледь уловимий дисонанс, у безжурність закрадається відчуття несподіваного лиха. На наш погляд, особливу увагу у романі І. Франка привертає специфіка моделювання цього художнього простору. Домінантним, безперечно, є простір переживання, що співпадає зі світо творчою вертикаллю письменника.

В обох творах існування таємниці та загроза її розкриття зумовлюють виникнення для всіх персонажів ситуації випробування. Перша її стадія – очікування. Навперемінна поява надії, що можна розквитатися з минулим, – і втрата її, наростання тривоги, одчайдушні зусилля перешкодити чоловікові (Ребека – Роудену, Анеля – Антону) дізнатися правду.

В. Теккерей з пуританською нетерпимістю засуджує пороки корисливого, жорстокого світу. Але не раз ця суворість пом'якшується, бо й сам автор належить до цього світу, хворіє на його недуги. У творі автор пише: *“Отож, любі друзі й колеги, моя приємна мета – походити з вами по Ярмарку, оглянути ятки й вітрини, а потім ми всі повернемося додому від яскравих ліхтарів та веселого галасу і, залишившись самі, відчуємо себе глибоко нещасними”* [8, с. 214].

В. Теккерей був у свій час одним з найбільших майстрів розкриття психологічного світу своїх персонажів, новатором у зображенні діалектики душі. Як і І. Франко, він прагнув всебічності, боявся будь-якого спрощення. Митець уникає схематизації в планах реалістичного відтворення життя. Всі його людські портрети, образи побудовані по-різному, він весь час шукає незвичайного ракурсу, нових барв, нових відтінків.

Жанри обох творів схожі: у Теккерей це епічна оповідь про європейське життя ХІХ століття, а у І. Франка – про українське життя, інтелігенцію.

Філософська лінія пов'язана із символом, що винесений у заголовок твору. “Ярмарок суєти” (базар життєвої суєти) – життя – балаган, на підмостках якого розігрується фарс, причому грають всі, а ролі при цьому різні. Цілісність і епічний розмах досягнуті в романі завдяки продуманості і широті його задуму. Образ Ярмарку марнославної, що поєднує всі компоненти виповідання, постає як символ, який містить не лише осуд марнотності земного існування, а й звеличення земних утіх. Мета у них одна: завоювати місце під сонцем, знайти благополуччя. Звідси формується відповідна філософія (життя як нескінченна, ілюзорна гра). Роман “Для домашнього огнища” має також символічну назву, адже саме для родини, домашнього затишку Анеля Ангарович знехтувала своїм ім'ям та честю, втратила повагу людей, які самі морально нижчі від неї.

Спостерігаємо, що у творчості І. Франка та В. Теккерей домінують є реалістична модель світу, зокрема сатирична, сферою художніх прерогатив прозаїків було вирішення злободенних національних, соціальних проблем. Спільним для митців є зображення впливу об'єктивно наявної дійсності на духовний світ людини.

В. Теккерей у своєму романі точно локалізує дію в містечку Англії, Франко топографічно точний у просторі Львова. Однак, окреслюючи проблеми, важливі та актуальні для соціально-історичних умов рідного середовища, вони з великою на той час сміливістю заговорили відверто про загальні проблеми європейського суспільства і шукали відповіді на так звані вічні питання. Це - моральні засади існування людини, подвійна мораль (одна – для всіх, інша – для себе) і право визначати долю інших, відповідальність людини перед собою і загалом та загалу перед окремою людиною. Це – видимість добропорядності та справжні чесноти, цінності та псевдоцінності.

Твори письменників дають відповідь на актуальні запитання, як формується синтетичний світ, виступають у творах як митці, що вільно володіють мистецтвом художнього використання деталі, найчастіше сатиричної.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антошкіна Л. Поняття “модель світу” у філософській, лінгвістичній, літературознавчій та культурологічній традиціях / Л. І. Антошкіна // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Історичні і філологічні науки. – Ізмаїл. – 2004. – Вип.17. – С. 43–50.
2. Бронте Ш. Сочинения в трех томах. – М.: Художественная литература. – 1990. – 447 с.
3. Денисюк І. Франкознавство: здобутки, втрати, перспективи / І. Денисюк // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Львів : Світ, 1998. – С. 12-19.
4. Каган М. Философская теория ценности. – Издательство: СПб.: ТОО ТК Петрополис, 1997. – 205 с.
5. Кир’янчук Б. Діалогічна взаємодія хронотопів у творі І. Франка “Для домашнього огнища” / Б. Кир’янчук // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство: збірник наукових праць. – Рівне:РДГУ, 1999. – С.58-76.
6. Кодак М. Жанр у часопросторових вимірах. До генеалогії літературної класики / М. Кодак // Слово і час. – 2003. – № 5. – С. 3-9.
7. Михальская Н. “Ярмарка тщеславия” У. М. Теккерей / Вступительная статья к книге У. Теккерей “Ярмарка тщеславия” / Н. Михальская. – М.: Художественная литература, 1983. – 734 с.
8. Теккерей В. Ярмарок суєти. Роман (кн. 1) / В. Теккерей. – Перекл. з англ. О. Сенюк; передмова. К. Шахової. – К.: Дніпро, 1979. – 405 с.
9. Теккерей В. Ярмарок суєти. Роман (кн.2) / В. Теккерей. – Перекл. з англ. О. Сенюк. – К.: Дніпро, 1979. – 382 с.
10. Франко І. Повісті та оповідання // Зібрання творів у 50-ти томах / І. Франко. – К.: Наукова думка, 1979. – Т.19. – 503 с.

Анотація

Л.П. Копейцева. Системотворчі складові моделі світу в творчості І. Франка та В. Теккеря.

У статті здійснено порівняльний аналіз сатиричних епічних творів суспільно-політичної проблематики українського і британського письменників І.Франка та В.Теккеря, визначено і досліджено об'єкти сатиричного моделювання у їхній творчості.

Ключові слова: сатиричні твори, компаративний аналіз, модель світу, системотворчі складові.

Аннотация

Л.П. Копейцева. Составляющие модели мира в творчестве И. Франко и В. Теккеря.

В статье проведен сравнительный анализ эпических произведений общественно-политической проблематики украинского и британского писателей И. Франко и У. Теккеря, определены объекты сатирического моделирования в их творчестве.

Ключевые слова: сатирические произведения, компаративный анализ, модель мира, системно-образующие составные.

Summary

L.P. Kopeitseva. The model of the world in creative works I. Franko and W. Tekkerey.

The article deals with the comparative analyses of satirical works dedicated to social-political problems Ukrainian and British writers I Franko and W Tekkerey, defined and analyzed the objects of satirical modeling in their creative works.

Key words: comparative analyses, satirical works, the model of the world, the system-creative components.